

կարևոր պիտի չդատուի եթէ ուզեն ի նկատի առնել զայն՝ որ մէկ կանխիկով մը միայն կը ստոնաննր այսքան մեծ լուսաւորութիւն:

Տնտեսական վարչութիւնը տեսնելով այսպիսի զօրաուր արդիւնք մը, փութաց արտօնել Ֆրենէլի որպէս զի իր գործիքներէն հատ մը կարենայ շինել տալ, և առ այս՝ որոշեց կորդուանի աշտարակը՝ փրօնդի գետաբերանին վրայ, իբրև յարմարագոյն վայր մը ուր պիտի զետեղուէր գործիքը:

Նոր փարոսն արդէն 1823 մայիսէն ի վեր հաստատուած էր:

Ֆրենէլի փարոսը, յաջորդական եօթը տարիներու մէջ, իրեն իբր զասաւորներ ունեցաւ այդէն այն նաւորդաց րազմութիւնը, որ ամեն աշխարհէ կը յաճախեն Գաօկոնիոյ ծոցը: Անիկայ խնամքով ուսումնաւորուեցաւ նաև տեղւոյն վրայ, խիստ կարող ճարտարագետներէ, որոնք մասնաւոր կերպով Սկովտիոյ հիւսիսէն եկած էին, յատկապէս անգղիական կառավարութեան կողմանէ ղրկուելով: Եւ թարգման պիտի ըլլամ հոս երկուստեք, հաստատելով որ Գաղղիա, ուր ծնունդ առած էր շրջուն ճրագներուն նշանաւոր գիւտը, այժմ մեր իմաստուն պաշտօնակիցներուն աշխատութեան շնորհիւ՝ աշխարհիս վրայ ամենէն աւելի գեղեցիկ փարոսներն ունի: Միշտ պանծալի է զիտութեանց մէջ առաջին տեղին զբաւել ինչ որ արդարապէս ներելի է բաղձալ իւր հայրենեաց նկատմամբ և զգալ ամենամեծ գոհունակութիւն մը, երբ մանաւանդ խնդիր կը չլլի այն յաջողակ գործադրութեանց միոյն վրայ, առ որ բոլոր ազգերն կոչուած են հաւասար բաժին մը առնելու, և որոնց վրայ մարդկութիւնը երբէք պիտի չողբայ:

ԱՐԱՐՈՅ. Կենտարկական ծնօրոքիւնք:

Եւրոպական խառնուրդ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՀՌՈՄԱՅԵՑԻՈՅ

(Շար. տես. 1917 թ. 4, էջ 230)

...~...~...

ԳԼՈՒԽ Ե

ՀՌՈՄՏ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

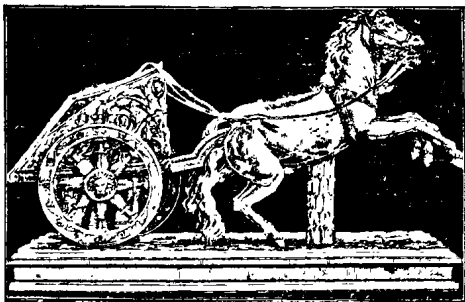
Հիւպատոսները. — Դիկտատորները. — Ոսմկիս արիւնները. — Ցեղերու ժողով. — Նոր ազնուականութիւն. — Կերպիւր:

Երբքին կոխներու միջոց, Հոմայեցիք կամ մաց կամաց կազմակերպեցին իրենց կառավարութիւնն ու հաստատեցին պետական կարգը, որոնք տեղեցի մինչև Հասարակապետութեան վերջը:

Հոմական վարչութեան պետերն էին երկու հիւպատոսներ, ընտրուած տարուան մը համար, և իւրաքանչիւրը կ'իշխէր ամիս մը: Հիւպատոսը կ'ընտրուէր հարկաւորաց ժողովով, բայց «կուրիաներու ժողովն» էր որ իրեն կը յանձնէր բացարձակ իշխանութիւնը (imperium mayus): Իբրև պետական ու քաղաքական զբաւոյն ատենակալ՝ հիւպատոսը զուխ էր պետութեան մատակարարութեան. կը գումարէր և նախագահէր բազմէր ծերակուտին և բոլոր ժողովրդական ժողովներուն, ու կը գործադրէր անոնց վճիռները, կ'առաջարկէր օրէնքներն և կը մատուցանէր քաղաքին զոհերը: Իբրև զինուորական քաղաքացիական պաշտօնատար՝ զօրաժողով կ'ընէր, և քաղաքէն դուրս լեզէններուն հրամանատար էր, իսկ բանակին մէջ կեանքի ու մահու քացարձակ իշխանութիւն ունէր: Միշտ ժամանակ դատաստանական իրաւունքը պահեց (մինչև 365), ատենը հիւպատոսին ձեռքն էր, և ինքը կը դատէր: Նա իրաւունք ունէր մէկը ձերբա-

կալել տալու, բանոր ղնելու, տուգանքի ենթարկելու՝ նոյն իսկ մահուան դատապարտելու. այս կ'ըսուէր «կեանքի ու մահու իրաւունքը» (jus vitae necisque)։

Ի նշանակ իր իշխանութեան, հիւպատոսն ունէր թագաւորին հին պատուանշանները, փղոսկրէ աթոռը, ծիրանին ու փղոսկրէ արծուեզլուխ գաւազանը։ Առջեւն կ'երթային 12 նուիրակներ՝ կրելով ձախ ու սեբրնուն վրայ խուրճ մը գաւազան (fasces), որոնց մէջտեղը պատերազմի ժամանակ կը դրուէր նաև տապար մը՝ իբր իրաւունքի ու արդարութեան նշան, թէ հիւպատոսը՝ իրաւունք ունի գաւազանով ծնծել տալու և զլխատելու։ Պաշտօնին տեղողութեան միջոց ու Հռոմի մէջ առաջին անձն ինքն էր. ամենուրեք պատուոյ տեղն ունէր. իր անցքին վրայ՝ ամէն քաղաքացի յարգանք

Յաղթական կառք։

քի կը կանգնէր, և ամէն ասպետ ձիէն վար կ'իջնէր։

Հռոմայեցիք կ'ըսէին թէ հիւպատոսը բողաւորի մ'իշխանութիւնն ունի՝ սա տարբերութեամբ՝ որ այդ իշխանութիւնը բաժնուած էր ու կարճատեւ։ Տարին վերջանալուն պէս, հիւպատոսը պարզ քաղաքացի մը կը դառնար՝ հպատակ նորընտիր հիւպատոսին, և կրնար դատաստանի կոչուիլ՝ իր պաշտօնին համար տալու իր փաշտօնակցին իշխանութիւնը հաւասար էր իրենին, և որ կարող էր զիմադրել իր գործերուն։ Հռոմէական տարին հիւպատոսներուն անունով կը նշանակուէր. օրինակի համար. այս ինչ գէպը, կ'ըսէին, տեղի ունեցաւ Քրուսոսի և Տարկուինիոս կուլտրիանոսի հիւպատոսութեան օրով։

Հռոմայեցի ծիաւոր մը.

Արտաքին կամ ներքին ծանր վտանգներու ժամանակ, Հռոմայեցիք մէկ անձի վրայ կը կեդրոնացնէին բոլոր գործադիր իշխանութիւնը։ Այս արտաքոյ կարգի առեանակալը կը կոչուէր Դիկտատոր կամ Իշխանակալ (magister populi)։ Հիւպատոսները համաձայն ծերակուտին հետ՝ կ'ընտրէին զիկտատորը՝ նախորդ հիւպատոսներէն, առանց ժողովրդեան քուէին։ Դիկտատորն

երկու հիւպատոսներուն իշխանութիւնն իր անձին վրայ կը միացնէր. առջեւն կ'երթային 21 նուիրակներ, որոնք իրենց զաւազաններու խուրձին մէջ կը պահէին տապարը՝ նոյն իսկ Հոռոմի մէջ և դիկտա-

պիտաց (magister equitum). սա հիւպատոսներուն կը հրամայէր ու 6 տապարաւոր նուիրակ ունէր, ծիրանի կը կրէր, փղոսկրէ աթոռի վրայ կը նստէր, և պատերազմի ժամանակ կը հրամայէր

Տնակամ խորամ մը.

տորութեան տեղութեան միջոց, միւս աւտեակալներն իրենց իշխանութեանն կը կախուէին ու կը հպատակէին նորընտիր դիկտատորին:

Դիկտատորն ուրիշ պաշտօնակից մը չունէր որ կարենար իր իշխանութեան սահման մը գնել, ուստի ինքը կ'որոշէր իր տեղակալը՝ որ կը կոչուէր զօրավար աս-

այրութիւն, մինչդեռ դիկտատորը հետեակ զօրուն հրամանատարն էր ու առանց մասնաւոր հրամանի չէր կրնար ձիու վրայ նստիլ, վասն զի կրօնքը այդ բանը կ'արգիւէր:

Դիկտատորն անպատասխանատու էր աւելի քան թագաւոր մը, ուզածը կրնար ընել առանց ծերակուտին ու ժողովրդեան

Մուսիքամարտիկ.

կամը հարցնելու, և իր հրովարտականներն ունէին նուիրական հրամանի մ'արժէքը: Այս միապետական հեղինակութիւնը հասարակապետական իշխանութեան համար իրական վտանգ մ'էր, ասոր համար զիկտատորական պաշտօնին տեղութիւնը մասնաւորապէս կարճատեւ էր: Այս արտադրյալ կարգի ատենակալը վեց ամսէն աւելի չէր կրնար իր աթոռին վրայ մնալ: Եթէ որոշեալ ժամանակամիջոցն անցնէր, թագաւորութեան հետամուտ ըլլալու ոճիւրդ գործած կ'ըլլար: Նշանաւոր դէպք մ'է ու մին պարծանք հռոմէական Հասարակապետութեան, որ զիկտատորները, ընտրուած ամենէն երեւի քաղաքացիներէն, չգեղծան զրեթէ ընաւ իրենց իշխանութիւնէն: Իրենց յանձնուած պաշտօնն աւարտելէ, վերահաս վտանգը փարատելէ վերջ, անմիջապէս կը հրաժարէին, շատերը նոյն իսկ քանի մ'օրուան համար իշխանութեան գլուխ մնալով:

Ինչպէս տեսանք, Հռոմի ներքին պայքարներու ժամանակ՝ ծերակոյտը զիջաւ որ ունենայ իր պետերը, իբրեւ իր ներկայացուցիչներն և շահերուն պաշտպան ու ախոյեան՝ պատրիկներուն քմահաճ բռնակալութեան դէմ: Այս պաշտօնատարներն էին սամկին տրիբունները (tribuni plebis) որ տարբեր էին ժողովրդեան ատենակալներու խումբէն: Տրիբունները կ'ընտրուէին միայն ուսմէն, մէկ տարուան համար, և չունէին կրօնական ո՛ր և է հանգամանք. իրենց իշխանութիւնն ուրեմն բոլորովին բարոյական էր. զոհեր չէին մատուցաներ ու չէին կրեր ո՛ր և է պատուանշան: Նախնարար՝ իրենց բոլոր իշխանութիւնը հիմնուած էր երեք առանձնաշնորհութեանց վրայ, որոնք էին՝ օգնութեան իրաւունք (jus auxilii), միջնորդութեան իրաւունք (interventio) և անհրաժեշտ անբաժարելիութեան իրաւունք: Օգնութեան ու անբաժարելիութեան իրաւունքով՝ տրիբունը կը միջամտէր ի նպաստ հարստահարեալի մը, եթէ նոյն իսկ մէկը, ըլլար հեւապտոս մը, և ուզէր ուսմիկ մը ձերբակալել, բաւ էր որ տրիբունը կենար սպառնալիքի ներքեւ զրտնուող մարդուն առջև, վասնզի տրիբունին ո՛չ ոք կրնար զիմադրել: Բայց ո՛չ մէկ ազդեցութիւն չունէր անցած դարձածին վրայ, որ չէր ձեռքի ուժէն, իր ակնարկէն և իր խօսքէն դուրս էր»: Հիւ-

Ֆաուստինա.

պատուին պէս՝ տրիբունին չէին ընկերա-
նար զինուած նուիրակներ, անոր առջևէն
կ'ընթանար միայն բարապան մը (viator),
ամբոխին մէջէն ճամբայ հորդելու համար,
բայց արդէն իր անձը նուիրական և սուրբ
էր և ուժի պէտք չունէր: Կրօնքն էր իր
նեցուկը, Եթէ մէկը յանդգնէր ռամկին
տրիբունին դպչիլ, պիղծ էր (sacer), այս-

յետոյ հիւպատոսներ, զիկոատորներ բանտ
պիտի դնէր ու Հասարակապետութեան
զլուխ պիտի ըլլար:

ժամանակի ընթացքի մէջ, տրիբունե-
րու կատարած զերը երթալով ահաւոր
դարձաւ և Հոռոմի ամենէն ազդեցիկ ատե-
նակալներն եղան: Ոչոնք իրաւունք ստա-
ցան ժողովուրդը հրապարակի մէջ խմբել,

Պոստամիդիանոսի աստուածացումը:

ինքն դժոխքի աստուածներուն նուիրուած,
իր պատիժը մահ էր ու իր բոլոր ինչքը
կը զրաւուէր:

Միջնորդութեան իրաւունքով՝ տրիբու-
նը կարող էր Միբրակուտին ու ատենա-
կալներուն որոշումներն ու վճիռները փը-
նացնել: Բաւական էր ըսել՝ կ'արգիլեմ
(veto): Տրիբունի մը արգելքը ռամկին
Պասակար ամէն որոշում կը կեցնէր:
Այսպէս սկսաւ տրիբուններու իշխանու-
թիւնը (potestas tribunicium), որոնք

անոր առջև ճառել ու մինչև անգամ ա-
նոր քուէարկել տալ, իրաւունք տրուե-
ցաւ իրենց բազմիմ Միբրակուտին մէջ ու
անոր խորհրդակցութեանց մասնակցիլ, ու
բով հիւպատոսներու չափ զօրաւոր դար-
ձան Հոռոմի մէջ, Բայց իրաւունքը Հոռոմի
պարիսպներէն անդին չէր անցներ, ուրիշ
ամէն տեղ հիւպատոսներն էին տէրերը:

Տրիբունները, բոլոր տարուան մէջ, օր
մ'ամբողջ չէին կրնար Հոռոմէն բացակայիլ,
ու իրենց տունները, ցորեկ ու գիշեր, բաց

պիտի մնային, որպէս զի ամէն ժամ մէկը կարենար հոն ապաստանիլ:

Քաղաքական, պետական ու կրօնական հաւասարութեան կոփանքու միջոց, տրիրունները կազմակերպեցին նոր ժողով մը, որ էր ժողով բաւ ցեղից, և կը գումարուէր փութումի մէջ՝ առանց կրօնական արարողութեան: Հոն կը թուարկէին ըստ ցեղերու, և որոշողութիւնը կը կոչուէր վճիռ սամկին: Ի սկզբանէ՝ թուարկուած օրէնքները պարտաւորիչ էին միայն ռամկին, բայց վերջերը պարտաւորիչ դարձան անոնց նաեւ պատրիկներուն: Այն ատեն Հոռոմի մէջ՝ փոխանակ երկուքի՝ մէկ ժողովուրդ միայն եղաւ: Այլ ևս պատրիկ ու ռամիկ Պոյուրթիւն չունեցան, այլ միայն հարուստներ ու աղքատներ: Օրէնքին առջև ամէնքը հաւասարեցան:

Այս դրութիւնը յառաջ երաւ նոր պնդակաւսութիւն մը: Որովհետեւ բոլոր Հոռոմիցիք իրաւունք ունէին պատիւներու բարձրանալ: Երբակուտի անդամներն այլ ևս մինակ պատրիկներէն չառնուեցան, այլ առանց ծագման խտրութեան՝ պաշտօնէն ելած ատենակալներէն ալ, Այս պնդակաւսութիւնը հինին նման կրօնական նկարագիր չունեցաւ: Իր անդամները պահեցին Հայրեր (Patres) պատուանունը, բայց իրենց իշխանութիւնը ու աստիճանը լոկ քաղաքական էին: Հասարակապետութեան աւունքը՝ որուած Հոռոմի կառավարութեան՝ գէթ ժամանակի մը համար և ըստ երեւոյթին, կը համապատասխանէ արդի մեր ըմբռնած հասարակապետական ձեւին:

Այս ժամանակաւոր ատենակալներուն ջով՝ կը բազմէր մնայուն կերպով Երաւարտը, ընտրուած 300 անդամներէ, Հին ժամանակները Երաւարտը «թագաւոր»

երկին ժողովն» էր, իսկ Հասարակապետութեան ժամանակ եղաւ հիւպատոնէս, որ ժողովը: Հիւպատոնն ուզած ատեն կը գումարէր զայն ու անոր կարծիքը կը հարցնէր: Երբակուտն ո՛ր և է անկախ իշխանութիւն չունէր, և ոչ իսկ գումարուելու իրաւունք: Բայց որովհետեւ նա կազմուած էր նախկին ատենակալներէն ու ազնուազարմ ընտանիքներու պետերէն, հիւպատոններն ընդհանրապէս բոլոր կաւերը գործերու մասին անոր խորհուրդին կը դիմէին, որ կը կոչուէր «խորհրդակցութիւն ծերակուտին» (senatus consultum): Կամայ կամայ կառավարութեան ղեկն անցաւ Երաւարտին ձեռքը: Նա իր վճիռներով կը վարէր Հասարակապետութեան մատակարարութիւնն ու արտաքին դիւանագիտութիւնը: Այս վերին աստիճանի պատուաւոր մարմինը ցոյց տուաւ իր քաղաքականութեան մէջ մեծ արժանապատուութիւն ու մեծ յարատեւութիւն, և Հոռոմ իր Երաւարտին կը պարտի մեծ մասամբ իր յաղթութիւններն ու մեծութիւնը:

Շար.

Հ. Ս. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԵՍՅԱՆ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ Ք

ԶՕՐԱՔԱՆԱԿՆԵՐՈՒ

ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒԹԵԱՆ ԿԵՐՊԵՐ

...~*~*~...

ՕԻԱՊԱՐԻԿ ԳՈՒՆԴԵՐ. — Անցեալ դարու պատերազմներու ատեն օդապարիկ գունդերը բաւական կարեւոր դերեր կը կատարէին զինողութեանց և թղթակցութեանց նկատմամբ: Օղէ ականի թեթեւալու այդ զրութիւնը այժմ գրեթէ լքուած է, սակայն դեռ տեղ տեղ կը գործածեն ազատ կամ կալանավոր օդապարիկներ: Ազատ օդապարիկները դաշտային պատերազմներու ատեն կը ծառայեն. դէտը կարող է